

ÇAĞDAŞ DİLBİLİMDE KURAMSAL YÖNELİMLER

Doç. Dr. Necmettin SEVİL
İstanbul Üniversitesi

Abstract

Tzvetan Todorov is among the most distinguished theorists of humanities today. His continuous work of spreading the theoretical research that started in the field of literature to the various areas of study in humanities has made him the pioneer of multidisciplinary perception that marks the contemporary scientific study.

The plain and consistent points of view of comprehending and interpreting a literary text and the clarity he brought to the basic terminology of structuralism have not only earned Todorov the title of a "genre-theoretician" but also placed him among contemporary epistemologists.

His developing of the Russian Formalist analysis example and his re-interpretation of utterance linguistics in the domain of literature has revealed Todorov's highly acclaimed identity as a scientist and the success with which he transferred and reflected his knowledge in linguistics and literary studies to being "European" and to the relationship of "I and the Other" has secured his undoubted place as an exemplary contemporary scientist.

Key words: structuralism genre-theoretician, Russian Formalists, re-interpretation, utterance linguistics.

Tzvetan Todorov, çokyönlü kişiliğiyle günümüz insan bilimlerinin önde gelen isimleri arasında yer almaktadır. Bu yönüyle de günümüz insan bilimlerine damgasını vuran disiplinlerarası anlayışın etkin bir örneğini oluşturmaktadır. Todorov'un özelliği, bu anlayışı daha ilk düşünsel üretim aşamasından başlayarak benimsemiş olmasıdır. Gerçekten de 1966'da yayınlanan ilk kitabı *Théorie de la littérature. Textes des formalistes russes* ("Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerin Metinleri") ile birlikte yazın kuramına yapısal dilbilimin belirginlik ölçütleri açısından bakmakla kalmamış, düşünsel evrimi içinde, özellikle 90'lı yıllardan başlayarak insanbilim, felsefe,

siyasetbilim, vb. alanlarda da demokrasi, Avrupa Birliği ideolojisinin temelini oluşturan çokdillilik, çok kültürlülük ve kültürlerarasılık, birlikte yaşam gibi kavramların da kuramcısı olmuştur.

Todorov'un düşünsel evriminin çıkış noktasını yapısalcı örneğin oluşturduğu, hem kendisi tarafından hem de bu bilim adamını konu alan yazarlarca kabul edilir. Todorov öncelikle bir yazın kuramcısıdır. 1967'de yayımlanan *Littérature et signification* ("Yazın ve Anlam"), *Introduction à la littérature fantastique* ("Fantastik Yazına Giriş") ve *Poétique de la prose*'u ("Düzyazıya İlişkin Yazın Kuramı") izleyen iki yapıt: Oswald Ducrot ile birlikte kaleme aldığı *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage* ("Dil Bilimlerinin Ansiklopedik Sözlüğü") ve *Qu'est-ce que le structuralisme? 2. Poétique* ("Yapısalcılık Nedir? 2. Yazınbilim."), yapısalcılığın hem çağdaş yazınbilim hem de yapısal dilbilim içindeki yerini ortaya koyan çalışmaların yetkin örneklerini sunar. Bu süreç içinde Todorov'un yapısalcı çizgide gelişen düşüncesine iki kuramsal yönelimin damgasını vurduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi Rus Biçimcilerin çalışmaları ve öteki de Mikhail Bakhtin'in **söyleşimlilik** kavramıdır ("diyalojizm"). Bakhtine'den yaptığı çeviriler ve özellikle *Mikhail Bakhtine, le Principe dialogique* ("Mikhail Bakhtine, Diyalojik İlke") başlıklı yapıtı, Todorov'u türler kuramcısı durumuna getirmiştir. T. Todorov da romanın diyaloglardan oluşan bir anlatım biçimi içermesiyle, şiir ve epik gibi monolojik niteliğiyle öne çıkan türlerle karşıtlığı üzerine kurulu bir türler kuramı geliştirir; bu kuramı daha sonra söyleşimsel ("diyalojik") anlatımın olanakları doğrultusunda çok seslilik biçimleriyle bütünleştirmiştir.

Todorov'un düşünce çizgisinin yapısalcılık doğrultusunda gelişme gösterdiği tartışma götürmez. Yaşamıyla ilgili tüm yazılarda, Todorov'un, Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes, Michel Foucault'yla birlikte Ferdinand de Saussure'ün ortaya attığı kavramların sıkı bir izleyicisi olduğunu vurgular. Todorov'un ilk çalışmalarının, yapısal dilbilimin verilerini yazın alanına aktararak yapısalcı bir yazınbilim oluşturmaya dayandığı söylenebilir. Kuşkusuz yapısalcılık, kurucusu Ferdinand de Saussure'ün getirdiği kavramlar üzerinde biçimlenmiştir. 80'li yılların ilk yarısında ülkemizde de tanık olunan yapısalcılığın bir kuram mı, bir yöntem mi yoksa bir felsefe mi olduğu üzerine yapılan tartışmalar (Birkiye 1984: 11), bir bakıma yapısalcılığın yirminci yüzyılda tüm insan bilimlerine egemen olmasından kaynaklanmaktadır. Tahsin Yücel *Yapısalcılık* (İstanbul, YKY, 1999 [1982]) başlıklı yapıtının "Giriş" bölümünde, yapısalcılığın bir bilimsel yöntem olduğunu belirtir. Bir çözümleme örneği olarak yapısalcılık, dilbilimden budunbilime, toplumbilimden yazınbilime tüm insan bilimlerinde kullanılmıştır. Öte yandan bu alanlardan her

birine uygulandığında yapısalcılık bir kurama dönüşür. Böylece, bir yandan Yücel'in yanı sıra Jean Piaget'nin *Le Structuralisme*'i (1974 [1968], "Yapısalcılık") gibi yapısalcılığı bir bilimsel yöntem olarak ele alan yapıtlara, öte yandan yapısalcı dilbilimi bir kuram niteliğiyle bilimkuramsal düzlemde tartışan Jean-Pierre Corneille'in *La Linguistique structurale*'i (1976, "Yapısal Dilbilim") gibi çalışmalara tanık olunur. Todorov'un çalışmalarının, yapısalcı yöntemden yola çıkarak temellerini attığı yazınbilimi nasıl biçimlendirdiğini, yapısal dilbilimin bu çalışmalar içindeki yerini sorgulayabilmek için dilbilimin kavramlarını bilimkuramsal düzlemde tartışmak gerekir.

Dizi / dizim: Saussure, ortaya attığı ve neredeyse tüm çağdaş dilbilim kuramlarının da temellerini oluşturan kavramlarla yapısalcılığın da yaratıcısıdır. Ama yapısalcılığın tarihinde dönüm noktası oluşturan Prag Dilbilim Çevresi, 1928'de La Haye'de kaleme alınan yapısalcılığın temel savlarını, 1929'da geliştirilerek yapısalcılığın manifestosu biçiminde sunmuş; bu savlarla, yapısalcılık tüm insan bilimlerine damgasını vuran bir bilim akımı niteliği edinmiştir. Böylece dilbilimsel betimlemenin temel kavramları olan: eşsürem/artsürem, dizi/dizim, söz/dil, yapı, dizge, bağıntı, içkinlik, vb. kavramlar yapısalcı çözümlemenin çerçevesini belirler. Söz gelimi, yapı kavramı aynı anda bir arada bulunan (*in praesentia*) ve aynı anda bir arada bulunamayan (*in absentia*) bağıntılara dayanır, bir başka deyişle yapıyı **dizisel** ve **dizimsel** bağıntılar belirler. Todorov da *Yazınbilim*'de yazın yapıtını bir yapı olarak ele alır, bu yapının yapıt içinde var olan bağıntılardan oluşan dizimsel boyutunu ve yazınsal söylem içinde gerçekleşen **seçme** işleminin sonucunda belirlenen dizisel boyutunu vurgular. Ayrıca Todorov dizisel bağıntıların anlamın üreticisi olduğunu belirterek yapısalcı yazınsal çözümlemeye yapısal dilbilimden kaynaklanan yeni bir açılım kazandırmıştır.

Eşsürem / artsürem: Saussure yapısalcılığı, Prag Dilbilim Çevresi içinde sürdürülen çalışmalarla tüm insanbilimlerinin yöntemi durumuna gelmiştir. Bu Çevre'de çalışmış olan isimler arasında özellikle Emile Benveniste, André Martinet, Louis Hjelmslev, Nikolay Troubetzkoy, Roman Jakobson yapısalcı esinden beslenen kuramlar geliştirmekle kalmamış, bu bilimsel yöntemin temel işlemsel kavramlarını geliştirmişlerdir (Vardar 1984: 23). Söz gelimi Martinet İşlevselciliği, Saussure'deki eşsürem / artsürem karşıtlığının durağan bir nitelik sunduğu ve dillerin temel işlevleri olan iletişim işlevini yerine getirmek üzere her an değiştikleri gerçeğinden yola çıkarak devimsel eşsürem kavramını geliştirmiştir. Bakhtine'den de esinlenerek türler kuramı oluşturmayı amaçlayan Todorov da, bu yöndeki çalışmalarında türlerin evim geçirmesi olgusundan yola çıkar. Tynianov'un: «XVIII. yy'da şiir için geçerli olan ayırıcı özellik, XIX. yy'da geçerliğini yitirecektir» (Todorov 1971:

11) görüşünü de kuramının merkezine yerleştirir. Böylece ortaya çıkan İşlevsel Dilbilim'in temel nitelikli dilsel yapıların devimselliği ve türlerin değişebilirliği arasındaki benzerlik, günümüz dilbilim ve yazınbilim araştırmacılarına ışık tutacaktır.

Sözcelem: Saussure yapısalcılığının temel öğeleri arasında yer alan dil / söz karşıtlığının aşılmasını sağlayan sözcelem kuramının oluşmasında Benveniste'in çalışmaları önemli bir yer tutar. Todorov, Benveniste'in dilbilim bağlamında geliştirdiği sözcelem kuramını yazınbilim alanında yeniden yorumlamıştır. Tümce / sözce karşıtlığına öncelikli bir yer veren Todorov, sözcüklerin dildeki anlamlarıyla söylem içindeki anlamlarının birbirleriyle örtüşmediğini vurgular. Sözlüğün oluşturduğu dizelge içinde sözcüklerin seçme işlemine, tümce içinde söyleme katıldıklarındaysa birleşim işlemine konu olmaları, dilbilimsel araştırmalarda olduğu denli yapısalci yazınbilimsel betimlemede göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur.

İçkinlik: Todorov, *Yazınbilim*'de bir bilim dalı olarak yazınsal çözümleme örneğini oluştururken dilbilimsel bilimkuramının temel öğeleri arasında yer alan içkinlik ilkesini de göz önünde bulundurmıştır. Saussure'ün, dilin kendi içinde ve kendi için incelenmesi gerektiği biçiminde dile aktardığı içkinlik ilkesini Todorov yazınsal incelemenin de ilkesi olup olamayacağını sorgulamış ve "yazınsal olsun ya da olmasın, bir yapıtın kendi içinde ve kendi için yorumlanması"nın (Todorov 1968: 16) böyle bir aktarımın yazınbilim açısından olanaklı olup olmadığını tartışmıştır. Todorov Saussure'ün dilbilimde yaptığına benzer bir yaklaşımla yazınbilimi, yazınsal söyleme yönelik «soyut» ve «iç» bir inceleme örneği olarak tanımlar. Yazınbilimin konusunu yazınsal yapıtın kendisi oluşturmaz; yazınsal incelemenin konusu yazınsal söylemdir. Böylece Todorov, yazınbilimi de yazınsal söylemin yapısını ve işleyişini konu olarak alan kuram diye tanımlar (Todorov 1968: 20).

Rus Biçimciliği ve Todorov: Todorov'un Rus Biçimcileriyle ilişkisi sıradan bir uygulamacılık kavramının ötesine geçer. Yapısalcılığın ilkeleriyle koşutluk içinde, Rus biçimciliği «doğrudan nesnenin kendisini, hem de genellikle eşsüremlilik düzleminde ele almak ister, yazın yapıtını yazarının yaşamı, çağı, toplumu, vb. gibi kendi varlığının dışında kalan verilerle açıklamayı, yazın olgusuna o dönemde Rus eleştirisine egemen olan felsefel, ruhbilimsel, toplumbilimsel açılardan bakmayı yadsıyarak her şeyden önce *yazınsallık* yani yazın ürününün özgül nitelikleri üzerinde durmayı, bu nitelikleri ortaya çıkarıp yasalarını belirlemeyi yeğlerler» (Yücel 1999: 99). Todorov'un vurguladığı gibi, Rus Biçimciler yapıtın ya da dillerin ortaya çıkışı ya da evrimiyle ilgilenmezler (Todorov 1968: 92), yapısal dilbilimde olduğu

gibi amaç, işlevlerden yola çıkarak dizgeye ulaşmaktır (Yücel 1999: 101). Her yazın yapıtının işlevinin öteki yapıtlarla bağlaşıımından çıktığını ve bu işlevin ayrımsal bir gösterge oluşturduğunu savunan Todorov, özellikle şiir çözümlemesinde Prag Yapısalcı Okulu'nun sesbilim örneğini benimser (Todorov 1971: 14). Bu bakımdan, Todorov'un çağdaş dilbilim kuramlarında yer verilen **temel özellik** kavramının sesbilimsel düzlemde anlambilimsel düzleme aktarılmasına öncülük eden Rus Biçimcilerin izleyicisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Rus Biçimcilerin ortaya attığı ve dilbilimcilerin geliştirdiği **ayırıcı özellik** çözümlemesinin yazınsal yapıtın, özellikle şiirin betimlenmesi için taşıdığı öneme dikkat çeken Todorov bu yöntemi, yine Rus Biçimcilerden aldığı **dolaysız kurucuların** belirlenmesiyle gerçekleştirilen yöntemle birleştirmiştir. (Todorov 1971: 15).

Belirginlik ilkesi. Dilbilimin konu olduğu bilimkuramsal söylem içinde belirginlik ilkesi yapısalcılıktan esinlenen dilbilim kuramları arasında temellendirici bir kavram olmuştur. Yapısalcılığın ilk dönemlerinde, sesbilimsel betimlemede ayırıcı bir işlev yüklenen öğelerin bu niteliğini gösteren bir kavram olarak kullanılan belirginlik kavramını, daha sonra Roman Jakobson genişletmiş ve böylece iletişimde işlev taşıyan her öğenin belirginliğinden söz edilmeye başlanmıştır. Jakobson'un ardından dilbilimde Martinet, geliştirdiği yazın kuramı içinde de Todorov belirginlik kavramını bilimkuramsal düzlemde çözümleme yöntemleri içine aktarmışlardır. Todorov, belirginlik ilkesini dil felsefecilerinden aldığı *Symbolisme et interprétation* ("Simgesellik ve Yorum") başlıklı yapıtında belirtir (Todorov 1978: 26).

Jean-Marie Klinkenberg, sözbilimin çağdaş dil bilimleri içinde iki yeni sözbilimin doğuşuna yol açtığını belirtir. Birincisi, toplumsal söylemin düzenekleri ve etkililiğini konu alan edimbilimle özdeşleşen yeni sözbilim, ikincisi de Todorov'un da kuramcıları arasında yer aldığı, eski sözbilimin incelediği değişmece gibi kavramları ele alan ve yazına özgü dilsel yapıların incelemesinden yola çıkan yazınbilim (Klinkenberg 1996: 259). Yazınbilim kuramının temel işlemleri arasında yer alan **yorum** konusunda Todorov, H. P. Grice'm konuşmanın mantıksal örgüsünün çözümlemesi bağlamında geliştirdiği işbirliği ilkesini temel alarak bir yazınsal yorum örneği geliştirmiştir (Todorov 1978: s. 26). Grice'm tanımladığı biçimiyle işbirliği ilkesi, konuşmacıların dilsel iletişim sürecinde gerçekleşen konuşmaya, belirlenen amaç ve doğrultu içinde katılmaları, katkıda bulunmaları gereğini ortaya koyar. Böylece, *A* konuşucusu, *B* konuşucusuna *C*'nin banka işleri nasıl gidiyor ? sorusunu yönelttiğinde, *B*: «Yolunda, henüz tutuklanmadı» dediğinde, Grice'm ilkesine göre belirginlik niteliğinden yoksun bir yanıt söz konusu olur. Bu durumda yorum süreci devreye girer ve *B* konuşucusunun, işbirliği ilkesini yerine

getirmek üzere sözcelerini bir yorumla bütünlemesi gerekir: «Her ne denli üçkağıtçılığı ise de». Todorov, yazınbilim kuramı içinde yorum sürecine, yazımsal söylemlerde belirginlik ilkesinin olmaması durumunda yer verileceğini belirtmiştir. Yazımsal söylemlerin sınıflandırılmasında da yorum ve belirginlik kavramlarına başvurur. Doğüstü olay, gerçekçi bir öyküde yorum gerektirir ama peri masalında buna gerek yoktur; demek oluyor ki doğüstü olaylar peri masallarında belirginlik taşımaktadır (Todorov 1978: 27).

Todorov'un, dilbilimin bilimkuramsal çerçevesini yazınbilime aktarmasındaki yetkinliğin kökeninde yer alan birikim, Oswal Ducrot'yla birlikte kaleme aldığı *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*'da ("Dil Bilimleri Ansiklopedik Sözlüğü") yine ortaya çıkar. Bu yapıt, dil bilimleri arasında dilbilimi merkeze yerleştiren bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Todorov ve Ducrot, bu yapıtta Martinet'nin *Guide alphabétique de la linguistique*'iyle ("Alfabetik Dilbilim Rehberi") karşılaştırarak ele aldıkları konular bakımından dilbilimcilerin çalışmalarını, onların genelde gözardı ettikleri bakış açısıyla bütünleyen bir yaklaşım sergilediklerini vurgulamışlardır. (Ducrot / Todorov 1979: 10). Yöntem açısından yalından karmaşığa uzanan yaklaşımı benimsemeleri, yapısalcılıktan esinlenen dilbilim kuramlarının yaptıkları gibi betimlemeyi öne çıkarmaları ve terimsel seçim konusunda zorunlu olmadıkça özgül terimler kullanmamaya göstedikleri özen (Ducrot / Todorov 1979: 11)., Martinet'nin İşlevsel Dilbilim kuramını oluştururken yöneldiği bilimkuramsal seçimlerle özdeşleşmektedir.

Todorov'un, Biçimcilerin ve yapısalcılığın kalıtıcısı olarak sürdürdüğü düşünsel etkinlik içinde, 1978 yılında Meksika'ya yaptığı yolculuk sonrasında, 1982'de kaleme aldığı *La Conquête de l'Amérique* ("Amerika'nın Fethi") başlıklı kitap düşün yaşamında bir dönüm noktası oluşturur. Bu yapıtı izleyen *Nous et les Autres* ("Biz ve Ötekiler"), kültürlerin çeşitliliği olgusuna yönelişinin ürünleridirler. Bu bakımdan Todorov'un bundan sonraki yapıtları, Türkiye'nin gündeminde ilk sırada yer alan Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan çokdillilik ve çok kültürlülük olgularına da yönelmiştir; *Öteki* kavramına hoşgörü, ve onu anlama çabası olarak da tanımlanabilecek çok kültürlülük olgusuna Todorov, *Öteki*'nin bakış açısından yaklaşmıştır.

Sonuç olarak, Todorov'un yazından ekine uzanan düşünce çizgisi günümüzün bilimsel eğilimleriyle sıkı sıkıya örtüşmektedir. Yapıtlarından yansıyan çokdisiplinli yaklaşımın yetkin bir temsilcisi olmasının yanı sıra kültürlerarasılık kavramına yaklaşımında da dil olgusunu çıkış noktası olarak alan dilbilimci ve yazın kuramcısı kimliği, Todorov'u çokdillilik ve çok

kültürlülük tanımı üzerine kurulu avrupalılık kavramının da kuramcısı durumuna getirmektedir.

Kaynakça

- Birkiye, Atilla (hazırlayan) (1984), *Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru*, Varlık yay., İstanbul.
- Corneille, Jean-Pierre (1976), *La Linguistique structurale. Sa portée, ses limites*, Larousse Université (coll. "langue et langage"), Paris.
- Ducrot, Oswald / Todorov, Tzvetan (1979), *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Seuil-Points, Paris.
- Klinkenberg, Jean-Marie (1996), *Précis de sémantique française*, De Boeck Université, Brüksel.
- Piaget, Jean (1974 [1968]), *Le Structuralisme*, PUF, Paris.
- Todorov, Tzvetan (1968), *Qu'est-ce que le structuralisme ? 2. Poétique*, Seuil-Points, Paris.
- Todorov, Tzvetan (1971), *Poétique de la prose*, Seuil (coll. Poétique), Paris.
- Todorov, Tzvetan (1978), *Symbolisme et interprétation*, Seuil, coll. Poétique, Paris.
- Vardar, Berke (1984), *Une Introduction à la phonologie*, Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul.
- Yücel, Tahsin 1999 (1982), *Yapısalcılık*, YKY, İstanbul.